

Aan de gemeenteraad van Utrecht

Behandeld door:	Sylvia van Leeuwen	Datum:	20 mei 2019
Doorkiesnummer:	030-286 2104	Ons kenmerk:	19.20.05.01
E-mail:	sylvia.van.leeuwen@utrecht.nl	Onderwerp:	Rekenkamerbrief <i>Toegankelijkheid stemlokalen</i>
		Beleidsveld:	Burgerzaken

Geachte leden van de gemeenteraad,

Iedereen die mag stemmen moet ook kunnen stemmen. Vanaf 1 januari 2019 moeten daarom alle stemlokalen toegankelijk zijn voor kiezers met een lichamelijke beperking. Deze verplichting is een uitwerking van het VN-verdrag handicap en is vastgelegd in de gewijzigde Kieswet.¹ Het doel van het VN-verdrag is het bevorderen, beschermen en waarborgen van de mensenrechten van mensen met een beperking. In het verdrag is aangegeven wat de overheid moet doen om ervoor te zorgen dat de positie van mensen met een beperking verbetert. Het beleid van de gemeente Utrecht is al vele jaren gericht op het vergroten van de toegankelijkheid van publieke voorzieningen en van stemlokalen.² Ook het beleid van het huidige college van B&W is gericht op het wegnemen van drempels en een betere fysieke en sociale toegankelijkheid voor iedereen, zodat iedereen mee kan doen.³

In 2019 vinden er op twee data verkiezingen plaats: voor de Provinciale Staten en de Waterschappen op 20 maart jongstleden en voor het Europees Parlement op 23 mei aanstaande. Voor Rekenkamer Utrecht was dit aanleiding om de toegankelijkheid van de stemlokalen in Utrecht te onderzoeken.⁴ Op 20 maart hebben we 74 willekeurig gekozen reguliere stemlokalen (uit een totaal van 157) in de gemeente Utrecht bezocht. Aan de hand van een checklist gingen wij na hoe toegankelijk deze waren voor mensen met een lichamelijke beperking. Ook beoordeelden we de informatie over toegankelijkheid van de stemlokalen aan de kiezers en aan de gemeenteraad.

Hieronder volgen de conclusies en aanbevelingen. De onderbouwing en verantwoording is opgenomen in de bijlage bij deze brief.

¹ Het VN-verdrag Handicap is op 14 juli 2016 in Nederland in werking getreden. De gewijzigde Kieswet is op 1 januari 2019 in werking getreden.

² De gemeente Utrecht heeft in 2007 besloten Agenda 22 te hanteren. Zie ook Gemeente Utrecht (2012), *Agenda 22, plan 2012-2018*; en Gemeente Utrecht (13 maart 2018), *Raadsbrief Vervolg 'VN-verdrag handicap' in Utrecht*.

³ GroenLinks, D66 en ChristenUnie (1 juni 2018), *Coalitieakkoord Utrecht ruimte voor iedereen - 2018-2022*, p. 15.

⁴ Rekenkamer Utrecht (26 maart 2019). *Jaarverslag 2018 en Jaarplan 2019*; Rekenkamer Utrecht (4 maart 2019). *Onderzoeksplan toegankelijkheid stembureaus*.

Conclusies

Veel inzet om stemlokalen toegankelijk te maken

De gemeente Utrecht heeft veel inspanning gepleegd om de stemlokalen toegankelijk te maken. Ook zijn veel tijdelijke maatregelen genomen om de toegankelijkheid van de gebouwen die als stemlokaal gebruikt worden, op de verkiezingsdag te verbeteren. Er zijn veel tijdelijke gehandicaptenparkeerplaatsen (hierna: GPA's) aangelegd en er zijn veel tijdelijke voorzieningen aangebracht om drempels en hoogteverschillen te overbruggen.

Ook in de instructie aan de leden van de stembureaus is uitgebreid aandacht besteed aan de toegankelijkheid en hoe zij daaraan bij kunnen dragen. Team verkiezingen wil dit bij de volgende verkiezingen wederom doen.

Op de verkiezingsdag hebben we bij de leden van de stembureaus veel bereidheid en welwillendheid gezien om daar aan mee te werken. Zij deden hun best om zaken die nog niet aan de eisen voldeden of tijdelijk tegen zaten te verhelpen. Bij meerdere stembureaus is proactief gehandeld om de inrichting van het stemlokaal te verbeteren en over het algemeen was men bereid kiezers te helpen waar nodig (deuren openen, stoel aanbieden, etc.).

Doel van (bijna) 100 procent toegankelijke stemlokalen nog niet bereikt

Ondanks alle inspanningen is het doel van (bijna) 100% toegankelijke stemlokalen nog niet binnen handbereik. Dit is wel het streven van het college van B&W, in lijn met het wettelijk vereiste. Bij dit streven moet in acht worden genomen dat stemlokalen lang niet altijd in eigendom van de gemeente zijn. Ook zijn sommige stemlokalen gevestigd in monumentale panden of op een ludieke locatie. Niet alle gebouwen kunnen dus zomaar verbouwd of aangepast worden, of alleen tegen zeer hoge kosten. Het is niet de bedoeling dat het aantal stemlokalen drastisch afneemt. Deze gebouwen kunnen wel als stemlokaal gebruikt worden om bepaalde doelgroepen te bereiken of het stemmen aantrekkelijker te maken. Het is dus toegestaan af te wijken van de 100%-norm, mits daar een goede redenering aan te grondslag ligt en deze uitgelegd wordt aan de raad.

De onderstaande figuur geeft op hoofdlijnen het beeld van de toegankelijkheid van de 74 door ons bezochte stemlokalen.

Figuur: Toegankelijkheid van de 74 bezochte stemlokalen op 20 maart 2019 volgens de rekenkamer.

Slechts zes door ons bezochte stemlokalen voldeden geheel aan alle toegankelijkheidseisen van het Ministerie van BZK. Deze eisen bevatten veel details. Als aan sommige details niet voldaan is, wil dat niet meteen zeggen dat een stemlokaal niet bruikbaar is voor mensen met

beperking. Daarom toont de figuur ook hoeveel stemlokalen praktisch toegankelijk en bruikbaar waren voor mensen in een rolstoel of scootmobiel, als alleen naar de belangrijkste eisen voor deze doelgroep gekeken wordt (deuren, doorgangsroutes, drempels).⁵ Kijkend naar alleen deze eisen was bijna de helft van de bezochte stemlokalen volgens ons praktisch (en zelfstandig) toegankelijk. Twaalf stemlokalen voldeden min of meer aan de eisen, maar hadden enkele lastige punten waardoor ze als beperkt toegankelijk zijn aangemerkt. 29 stemlokalen waren voor deze doelgroep niet toegankelijk. Daarbij tekenen wij aan dat de niet-toegankelijke stemlokalen in onze steekproef iets oververtegenwoordigd waren, en dat de steekproef van de rekenkamer te klein was voor statistische representatieve uitspraken over alle stemlokalen.

Kritische blik op uitvoering en naleving van maatregelen nodig

Zestien stemlokalen die de gemeente op de eigen website als toegankelijk had aangemerkt, waren dat volgens de rekenkamer in de praktijk niet. Dat komt vooral doordat voorgenomen maatregelen om de toegankelijkheid te verbeteren niet zijn verlopen zoals gepland. Tijdelijke toegankelijkheidsmaatregelen hadden bovendien lang niet altijd het beoogde effect. Tijdelijke drempeloverbruggingen waren vaak niet deugdelijk, niet in het juiste gebouw bezorgd of niet juist neergelegd. Met regelmaat bleken de tijdelijke (evenals de permanente) GPA's bezet te zijn door auto's zonder een gehandicaptenparkeerkaart.

Verder viel op dat weinig gevolg is gegeven aan adviezen van het Stedelijk Overleg Lichamelijk Gehandicapten Utrecht (Solgu) om de toegankelijkheid van stemlokalen te verbeteren, terwijl dat wel de intentie van het college was. Wij vermoeden dat de verantwoordelijkheid hiervoor binnen de gemeentelijke organisatie niet duidelijk genoeg is belegd.

Groter aantal toegankelijke stemlokalen is eenvoudig mogelijk

Er zijn volgens de rekenkamer nog veel relatief eenvoudige en goedkope maatregelen door te voeren om een groot aantal stemlokalen volledig aan de eisen van BZK te laten voldoen: onder meer door betere bewegwijzering, door overal stoelen neer te zetten, door overal een werkende leesloep op tafel te leggen, door alle (dubbele) deuren volledig open te zetten en door het dichtvallen van deuren niet voorkomen met een krukje in het looppad, maar met een haakje aan de muur. Er is ook nog winst te boeken door bij de instructie van leden van de stemlokalen en de logistieke partner die de stemlokalen inricht te blijven letten op het belang van kiezers met een rollator, rolstoel of scootmobiel en nogmaals aandacht te vragen voor eenvoudige zaken zoals bijvoorbeeld het gebruiksklaar neerleggen van de leesloep, de plaatsing van stoelen (met een armleuning) of de positionering van het lage stemhokje op een plaats met voldoende manoeuvreerruimte.

De grootste verbetering van de toegankelijkheid kan bereikt worden door de kwaliteit van (tijdelijke) drempeloverbruggingen te verbeteren. De meeste stemlokalen zijn gevestigd in gebouwen die ook buiten de verkiezingen een publieksfunctie hebben (buurtcentra, kerken, scholen, wooncomplexen voor ouderen). Gezien de matige ervaringen met de tijdelijke drempeloverbruggingen, verdient het een serieuze overweging om permanente stabiele drempeloverbruggingen op maat aan te brengen. Dat hoeft in veel gevallen niet kostbaar te zijn. Zo kan de toegankelijkheid vaak eenvoudig permanent verbeterd worden door de bestrating bij de entree wat op te hogen, zodat deze aansluit bij de drempel en door aan

⁵ Een specificatie hiervan wordt gegeven in de bijlage, hoofdstuk 7, p. 23-24.

de binnenzijde een permanente drempelplank aan te brengen die in de vloer wordt verankerd. Bij gebouwen waar regelmatig mensen met een beperking komen, kan ook overwogen worden om permanente gehandicaptenparkeerplaatsen aan te leggen in plaats van tijdelijke. Verder kan het permanent aanbrengen van ontbrekende opritjes van de (tijdelijke) gehandicaptenparkeerplaatsen naar het trottoir de toegankelijkheid eenvoudig verbeteren. Het aanbrengen van permanente voorzieningen zou bovendien de logistieke organisatie bij verkiezingen vereenvoudigen en de kosten daarvan verlagen.

Deze relatief eenvoudig door te voeren verbeteringen nemen niet weg dat een aantal stemlokalen structurele problemen kent, die een verbouwing vragen om te voldoen aan de eisen voor toegankelijkheid. Het zoeken van een andere stemlocatie is dan wellicht een goedkopere (maar niet altijd eenvoudige) oplossing.

Bij het uitwerken van toegankelijkheidsmaatregelen is overleg nodig met de eigenaar van het gebouw waarin een stemlokaal gevestigd is. Van de 74 onderzochte stemlokalen waren er 26 volledig eigendom van de gemeente, 18 stemlokalen waren op onderwijslocaties die onder zeggenschap van een schoolbestuur vallen en 30 stemlokalen waren geen eigendom van de gemeente (bijvoorbeeld kerken, ziekenhuizen, woon- en zorgcentra, hotels, etc.).

Informatievoorziening aan de kiezers voldoende maar nog niet altijd juist

Alhoewel de informatievoorziening aan de kiezers niet geheel conform de voorschriften van BZK was, heeft de gemeente zich ingespannen om de kiezers goed te informeren over de toegankelijkheid. Bovendien heeft de gemeente op onderdelen meer gedaan dan door BZK was voorgeschreven, door in de informatievoorziening ook rekening te houden met laaggeletterden en met blinden en slechtzienden.

Bij 20 van de 74 door ons bezochte stemlokalen hadden wij een ander oordeel over de toegankelijkheid dan vermeld door de gemeente. Daarbij waren 16 lokalen die volgens de gemeente toegankelijk waren maar volgens ons niet. Dat komt in veel gevallen doordat voorgenomen tijdelijke maatregelen zoals drempeloverbruggingen niet of niet goed waren aangebracht. Vier lokalen waren als ontoegankelijk aangeduid, terwijl zij volgens de rekenkamer wel toegankelijk waren. Daarnaast was de informatie (naam/ adres/ geografische locatie) over vier van de 74 stemlokalen gedeeltelijk incorrect.

Informatievoorziening aan de gemeenteraad voldoende, maar achteraf te optimistisch

Het college heeft de raad voldoende duidelijk geïnformeerd over de wijze waarop zij werkt aan de toegankelijkheid van de stemlokalen. Het college heeft daarbij toegelicht dat het nog niet lukt om 100% toegankelijke stemlokalen te realiseren, omdat nog niet voldoende toegankelijke alternatieven zijn gevonden en het college wel voldoende stemlokalen beschikbaar wil stellen aan de kiezers. Uit de informatie blijkt echter niet wanneer de (bijna) 100% toegankelijkheid daadwerkelijk zal zijn bereikt. Ook geeft de verstrekte informatie over de huidige situatie een te optimistisch beeld, omdat er in de uitvoering dingen mis zijn gegaan.

Aanbevelingen

Op basis van ons onderzoek doen wij de volgende aanbevelingen om de toegankelijkheid van de stemlokalen te verbeteren:

1. Zoek een betere oplossing voor tijdelijke drempeloverbruggingen en waarborg de actieve uitvoering van de relatief eenvoudige maatregelen die tegen lage kosten mogelijk zijn.
2. Streef naar zo veel mogelijk permanente in plaats van tijdelijke oplossingen, vooral omdat de stemlokalen doorgaans gevestigd zijn in gebouwen die het hele jaar een publieksfunctie hebben en dus toegankelijk zouden moeten zijn.
3. Organiseer een project 'toegankelijkheid stemlokalen' gericht op de eenvoudig aan te brengen toegankelijkheidsmaatregelen. Leg – in overleg met de betrokken gebouweigenaren – duidelijk vast wanneer welke toegankelijkheidsmaatregelen moeten worden uitgevoerd, wie er voor verantwoordelijk is en welk budget daarvoor beschikbaar is. Overweeg aan welke maatregelen het beschikbare budget voor toegankelijkheidsmaatregelen besteed kan worden en geef aan hoe maatregelen bij eigen gebouwen en bij gebouwen van anderen (in overleg met de gebouweigenaar) bekostigd kunnen worden. Omdat de toegankelijkheidsmaatregelen van breder belang zijn dan alleen voor de verkiezingen, kan overwogen worden maatregelen (mede) te bekostigen uit het budget voor toegankelijkheid en niet alleen uit het budget voor verkiezingen.
4. Zorg ervoor dat aan de bevindingen van de eigen schouw, maar ook aan de adviezen van het Solgu, een concreet vervolg wordt gegeven en bewaak de uitvoering daarvan door een duidelijk belegd opdrachtgever- en opdrachtnemerschap.
5. Zorg voor realistische en correcte informatie over de toegankelijkheid van stemlokalen. Ga na of de toegankelijkheidsinformatie aan kiezers uitgebreid kan worden met informatie over de aanwezigheid en exacte locatie van de (tijdelijke) gehandicaptenparkeerplaatsen bij de stemlokalen.
6. Overweeg om handhaving in ieder geval op verkiezingsdagen extra te laten toezien op foutparkeren op GPA's.

We hopen dat deze brief en de bijlage voldoende bruikbare informatie en praktische handreikingen biedt voor het verder verbeteren van de toegankelijkheid van de stemlokalen in de gemeente Utrecht en het beoordelen daarvan door de gemeenteraad. Afhankelijk van de te kiezen aanpak kan dat bovendien bijdragen aan een verdere verbetering van de toegankelijkheid van publieke gebouwen op dagen dat er geen verkiezingen zijn.

Met vriendelijke groet,

Peter van den Berg
Voorzitter Rekenkamer Utrecht

Bijlage bij Rekenkamerbrief 'Toegankelijkheid stemlokalen': toelichting aanpak, resultaten en verantwoording

Inhoud:

1. [Aanpak onderzoek](#)
2. [Bereikbaarheid stemlokalen](#)
3. [Betreedbaarheid stemlokalen](#)
4. [Inrichting stemlokalen](#)
5. [Opvolging eerdere adviezen, actiepunten en totaalbeeld](#)
6. [Informatie over toegankelijkheid stemlokalen aan kiezers en gemeenteraad](#)
7. [Methodische verantwoording](#)

1. Aanpak onderzoek

Centrale vraag en onderzoeksvragen

De centrale vraag in het onderzoek luidt:

Zorgt de gemeente Utrecht ervoor dat alle burgers met een lichamelijke beperking die mogen stemmen, ook kunnen stemmen?

De centrale vraag is uitgewerkt in drie onderzoeksvragen:

1. Zijn de stemlokalen in Utrecht toegankelijk voor mensen met een lichamelijke beperking?
2. Is de informatievoorziening van de gemeente Utrecht over de toegankelijkheid van stemlokalen aangepast aan mensen met een lichamelijke beperking?
3. Is de gemeenteraad voldoende geïnformeerd over de toegankelijkheid van stemlokalen voor mensen met een (lichamelijke) beperking?

De eerste onderzoeksvraag is hoofdzakelijk beantwoord op grond van onze eigen observaties tijdens de verkiezingen op 20 maart 2019. Op deze dag onderzochten wij de toegankelijkheid van een aselechte steekproef van 74 reguliere stemlocaties in de gemeente Utrecht, waarin 78 stemlokalen waren gevestigd. In totaal waren er die dag 157 reguliere stemlocaties met 168 stemlokalen geopend (er waren 11 locaties met 2 stemlokalen).⁶ Tijdens de bezoeken is beoordeeld in hoeverre deze stemlokalen aan de toegankelijkheidscriteria van het Ministerie van BZK voldoen. Daarbij is gebruik gemaakt van een systematische checklist die wordt toegelicht in hoofdstuk 7. Omdat de gemeenteraad van Utrecht veel belang hecht aan de beschikbaarheid van openbare toiletten⁷, heeft de rekenkamer

⁶ Daarnaast kon gestemd worden in drie mobiele stemlokalen en op een ludieke locatie in een treinwagon. Deze zijn in het onderzoek buiten beschouwing gelaten omdat de toegankelijkheidseisen daarop niet van toepassing zijn.

⁷ Gemeenteraad Utrecht (20 december 2018). *Initiatief voorstel 'Utrecht op het gemak'*, ingediend door André van Schie (VVD) en Susanne Schilderman (D66), kenmerk 5851547. Een van de doelen die de initiatiefnemers daarmee

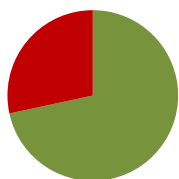
in aanvulling op de criteria van BZK ook daarnaar gekeken. Ook hebben we bekeken in hoeverre aanbevelingen uit een eerdere schouwen van het Stedelijk Overleg Lichamelijk Gehandicapten Utrecht (hierna: Solgu) (2017-2018) en actiepunten uit de schouw van de gemeente (2018) bij deze stemlokalen waren uitgevoerd.

Om te bepalen of de stemlokalen in Utrecht toegankelijk zijn voor mensen met een lichamelijke beperking is er tijdens observaties in de stemlokalen op drie zaken gelet: de bereikbaarheid (hoofdstuk 2), de betreedbaarheid (hoofdstuk 3) en de inrichting van de stemlokalen (hoofdstuk 4). In hoofdstuk 5 gaan we in op de opvolging van eerdere adviezen. Tot slot wordt de informatievoorziening aan zowel de kiezer als de gemeenteraad behandeld (onderzoeksvraag 2 en 3, hoofdstuk 6).

2. Bereikbaarheid stemlokalen

Bij bereikbaarheid gaat het om de vraag of mensen met een beperking vanaf de openbare weg goed bij de ingang van het stemlokaal kunnen komen. Relevante aspecten hierbij zijn herkenbare en leesbare aanduidingen, parkeergelegenheid en een obstakelvrije route naar het stemlokaal. Bij bijna driekwart van de stemlokalen is de weg naar het stemlokaal duidelijk aangegeven met wegwijzers. Ruim driekwart van de stemlokalen was te bereiken via een vlakke, verharde route die vrij was van obstakels of waarbij eventuele hoogteverschillen goed waren overbrugd. Bij 66 van de 74 (89%) stemlokalen was een (permanente of voor de verkiezingen tijdelijk ingerichte) gehandicaptenparkeerplaats aanwezig.

Aanduiding route naar het stemlokaal

■ voldoet
■ voldoet niet

Vanaf de openbare weg moet – tot een afstand van maximaal 100 m – sprake zijn van een herkenbare en duidelijk leesbare aanduiding die aangeeft dat zich aldaar een stemlokaal bevindt.

Het is tijdens het veldwerk opgevallen dat het aantal beschikbare c.q. gebruikte borden per stemlokaal varieerde. Bij 52 van de 74 stemlokalen was de ingang eenvoudig te vinden dankzij de opvallende gele borden met de tekst 'STEMLOKAAL'. Bij 22 stemlokalen was dat niet of onvoldoende het geval. Bij een enkel stemlokaal ontbraken deze borden volledig. Desgevraagd gaf de voorzitter

van het stembureau aan dat dit direct al was gemeld bij de gemeente. Bij andere stemlokalen liet de zichtbaarheid vanaf de straat te wensen over. Dat kwam bijvoorbeeld, doordat de borden alleen aan het gebouw en/of bij de (hoofd)ingang waren bevestigd. Dat was bijvoorbeeld het geval bij enkele grote gebouwen zoals het UMC en het Provinciehuis. Ook is bij 12 stemlokalen waargenomen dat de borden op een onhandige plek waren opgehangen, die de zichtbaarheid vanaf de openbare weg belemmerde. Bij enkele stemlokalen werd opgemerkt dat er te weinig borden waren of te weinig borden met de juiste richting. Bij het Centraal Station waren de vijf routes via de trap naar het stemlokaal op de eerste etage duidelijk aangegeven. Echter, bij vier van de vijf plaatsen ontbrak een wegwijzer naar de route via de lift.

In Utrecht is gekozen voor standaardborden met een gele ondergrond en zwarte letters. Deze combinatie heeft voldoende contrastwaarde en wijkt af van andere borden en aanduidingen in de buurt. Voor de teksthoogte van het woord 'stemlokaal' is het criterium dat de letters in kapitalen bij de entree minimaal 10 cm hoog zijn en bij de overige routeaanduidingen minimaal 3 cm. De gebruikte standaardborden zijn 13 cm hoog en de teksthoogte hierop 6 cm (zie foto). Dat is voor de entree niet

willen bereiken is 'Goede afspraken met organisatoren van evenementen over plaatsing (tijdelijke), voor iedereen toegankelijke toiletten'. Het [voorstel](#) is op 9 mei 2019 unaniem door de raad aangenomen.

in lijn met het BZK-criterium van 10 cm voor de teksthogte, waardoor de borden van veraf niet leesbaar zijn. Van dichterbij is de tekst goed leesbaar.

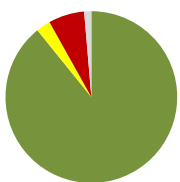

Foto's van linksboven naar rechtsonder: 1. De letters op de wegwijzers zijn kleiner dan landelijk voorgeschreven. 2. De wegwijzers vallen wel goed op in het straatbeeld. 3. Soms waren de wegwijzers vanaf de openbare weg niet goed te zien. 4. Zoek het bordje. 5. Duidelijke aanduiding van de route op het Centraal Station: via de trap en de lift is belangrijk.

Aandachtspunten voor volgende verkiezingen:

- ✓ *Zorg voor borden met grotere letters bij de entree, zodat ze voldoen aan de genoemde eis voor de leesbaarheid van het Ministerie van BZK.*
- ✓ *Besteed bij de instructie aandacht aan de zichtbaarheid van de borden, zowel aan de straat vanaf beide rijrichtingen als bij de route naar de entree van het gebouw.*

Parkeergelegenheid

■ GPA
■ gewone P
■ geen P
■ n.v.t. (station)

Bij het beoordelen van de parkeergelegenheid is gelet op de aanwezigheid van ten minste één Gehandicapten Parkeerplaats Algemeen (GPA), al dan niet tijdelijk (alleen voor de dag van het stemmen). Als deze niet gerealiseerd kan worden, is gekeken of er voldoende vrije parkeerplaatsen binnen een afstand van 100 meter aanwezig waren. Dit aspect is een momentopname, waarbij het tijdstip van de dag sterk bepalend is voor de drukte en daarmee voor de beschikbare parkeergelegenheid.

Bij de meeste stemlokalen is een GPA aanwezig. In veel gevallen zijn hiervoor tijdelijke GPA's aangelegd speciaal voor de verkiezingen (zie foto). Bij enkele stemlokalen was geen GPA maar waren overdag wel meerdere gewone parkeerplaatsen beschikbaar in de buurt van het stemlokaal. Bij 5 van de 74 stemlokalen was ook dit niet het geval.

De mate waarin parkeergelegenheid daadwerkelijk beschikbaar was, varieert over de dag en per stemlokaal. Regelmatig was de beschikbare parkeergelegenheid bezet, ook de GPA. Wat opviel is dat

bij 10 van de 66 GPA's bij deze stemlokalen bezet waren door auto's zonder een zichtbaar aanwezige gehandicaptenparkeerkaart. Het oneigenlijk gebruik van GPA's is een langer bestaand probleem, ook tijdens ons onderzoek naar langer zelfstandig thuis wonen⁸ hebben we deze klacht gehoord. Bij sommige permanente GPA's was de belijning weggesleten.

Sommige tijdelijke GPA's waren niet bij de ingang van het stemlokaal (de situatie leent zich daar ook niet altijd voor), waardoor ze minder makkelijk te vinden waren. Team verkiezingen gaf aan dat zij probeert om de exacte locaties van alle tijdelijke GPA's vóór 23 mei, de dag van de Europees Parlementsverkiezing, op de gemeentelijke website te publiceren.

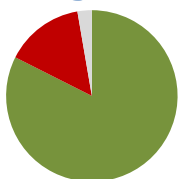

Foto's van links naar rechts: 1. Er zijn veel tijdelijke gehandicaptenparkeerplaatsen gemaakt speciaal voor de verkiezingen. 2 en 3. Permanente resp. tijdelijke gehandicaptenparkeerplaats bezet door auto zonder gehandicaptenparkeerkaart.

Aandachtspunt voor volgende verkiezingen:

- ✓ *Let op de parkeersituatie, ook qua naleving en handhaving van het al dan niet rechtmatige gebruik van de GPA. Zorg dat de al dan niet tijdelijke GPA's duidelijk herkenbaar zijn.*
- ✓ *Zorg voor duidelijke belijning, in elk geval bij de permanente GPA's.*
- ✓ *Zorg dat voor kiezers met een beperking duidelijk is waar zij een (tijdelijke) GPA kunnen vinden. Vooral als deze tijdelijk en niet voor de deur van het stemlokaal is.*

Hoogteverschillen tussen de parkeerplaats en het trottoir

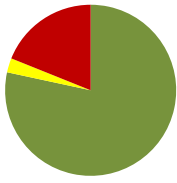

- voldoet
- voldoet niet
- onbekend

Bij veel stemlokalen is sprake van hoogteverschillen tussen de parkeergelegenheid en het trottoir op de route naar het stemlokaal. Bij circa twee derde van de stemlokalen is dat het geval. Meestal is er een opritje naar de stoep of een andere overbrugging aanwezig, die op het oog in orde is. Bij 11 lokalen was een overbrugging in de buurt van het stemlokaal afwezig of van onvoldoende kwaliteit.

⁸ Rekenkamer Utrecht (2017). [Rapport Langer zelfstandig thuis wonen met ernstige beperkingen](#), p. 71.

Route tussen openbare weg en entree stemlokaal

- voldoet
- twijfel
- voldoet niet

Vanaf het trottoir is voor voetgangers (al dan niet met rollator), kinderwagens, rolstoelen en scootmobielen een obstakelvrije route naar het stemlokaal een volgend criterium. Het gaat hierbij om de meest logische/kortste route naar de ingang van het stemlokaal. Hierbij kan sprake zijn van (een combinatie van) paden, trappen, hellingbanen en liften. Specifieke eisen betreffen de verharding van de ondergrond, de afwezigheid van obstakels en de breedte van de route.

Bij 58 van de 74 bezochte stemlokalen voldoet de route aan de BZK-criteria voor toegankelijkheid: de route is verhard, vrij van obstakels, vlak of de

hoogteverschillen tussen de weg en de entree zijn adequaat overbrugd en de route is voldoende breed. Hoogteverschillen komen bij vrij veel stemlokalen voor. Vaak waren deze overbrugd met bijvoorbeeld een op- en afritje of een hellingbaan. Deze was op het oog vaak in orde, dat wil zeggen niet te steil, stabiel, anti-slip, weerbestendig, sterk en veilig. Bij 14 stemlokalen voldeed de toegangsroute niet aan de toegankelijkheidseisen. Het meest voorkomende knelpunt was het ontbreken van een overbrugging voor een hoogteverschil. Soms was er wel een hellingbaan maar was deze te steil. Bij enkele andere stemlokalen was het knelpunt een te smalle stoep of een hobbelige route met obstakels. Enkele uitzonderingen betreffen de aanwezigheid van paaltjes en van geparkeerde fietsen op de hellingbaan. Bij 2 stemlokalen kon de rekenkamer de geschiktheid van de hellingbaan niet met zekerheid beoordelen.

Foto's van linksboven naar rechtsonder: de route naar de ingang van het stemlokaal is vaak goed begaanbaar voor mensen met een rolstoel, rollator of scootmobiel, maar er komen ook situaties voor die een obstakel kunnen zijn.

Alhoewel bij de meeste stemlokalen de bereikbaarheid en toegankelijkheid op orde is, zijn er bij het veldwerk ook incidentele zaken waargenomen die een inbreuk zijn op dit algemene beeld. Vanuit het perspectief van mensen die gebruik maken van een rollator, rolstoel of scootmobiel kunnen bepaalde, soms relatief kleine zaken al hinderlijk of onveilig zijn. Gedacht kan worden aan boomstronken, een

rommelig en hobbelig trottoir of geparkeerde fietsen op de route naar het stemlokaal. Ook de manoeuvreerruimte en helling van een bordes o.i.d. is in een aantal gevallen niet ideaal. Verder kan het ook gaan om plotselinge of tijdelijke situaties die belemmerend zijn, zoals een opengebrooken stoep, weg- en bouwwerkzaamheden, zaken die in de weg staan.

Aandachtspunten voor volgende verkiezingen:

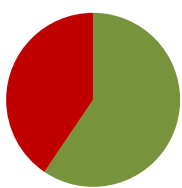
- ✓ *Vraag de stembureauleden om te letten op de toegankelijkheid van de route van de doorgaande openbare weg naar de entree van het stemlokaal en neem zo nodig maatregelen.*
- ✓ *Check de stand van zaken rond actuele werkzaamheden die van invloed kunnen zijn op de toegankelijkheid van het stemlokaal.*

3. Betreedbaarheid stemlokalen

Bij betreedbaarheid gaat het om de vraag of men het gebouw kan betreden en de route door het gebouw naar het stemlokaal kan afleggen. Het is de bedoeling dat mensen met een beperking dat zelfstandig kunnen doen. Assistentie is mogelijk, maar zou dan gedurende de gehele openingstijd van het stemlokaal aanwezig en beschikbaar moeten zijn. Belangrijke aspecten daarbij zijn drempels, deuren en draaihoeken. Al naar gelang hoe de deur open gaat, gelden verschillende eisen: de beschikbare ruimte vóór en achter de toegang, de breedte van de doorgang, de openingshoek, de bedieningsweerstand van deuren, en dergelijke. Een alternatieve entree voor gebruikers van een rollator, rolstoel, scootmobiel e.d. moet duidelijk worden vermeld en bewegwijzerd.

De belangrijkste knelpunten doen zich voor bij de entreedeur: bij 40% van de bezochte stemlokalen voldoet deze niet aan de toegankelijkheidseisen. Daarnaast waren bij ruim een kwart van de stemlokalen roosters en matten aanwezig die volgens de BZK-criteria niet zijn toegestaan. Bij 30% van de stemlokalen voldeed de route naar het stemlokaal niet geheel aan de eisen, bijvoorbeeld door onduidelijke wegwijzers, te smalle doorgangen of vloerbescherming die niet was afgeplakt.

De entreedeur

■ voldoet
■ voldoet niet

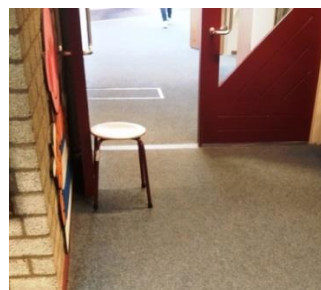
Bij bijna de helft (34) van de bezochte stemlokalen stond de deur permanent open en bij 26 lokalen was sprake van automatische bediening. In enkele gevallen was er een draaideur. Het permanent open zetten van de deuren zorgt dat mensen met een beperking geen probleem hebben met de deuren door een gebrek aan opstelruimte of door zware deurdrangers. Voor de leden van het stembureau was het soms wel koud.

Knelpunten deden zich voor bij 7 van de 14 stemlokalen met een handbediende deur die niet open stond: de opstelruimte bij de entreedeur was te klein, of er was te veel bedieningskracht nodig om de deur te openen, doordat de deurdranger te zwaar was afgesteld of doordat de deur klemde. Bij 3 stemlokalen ging de deur niet ver genoeg open (vereist is een openingshoek van tenminste 90 graden).

Bij twee derde van de bezochte stemlokalen is sprake van een drempel in de entreedeur. Drempels mogen een hoogteverschil hebben van maximaal 2 cm. Bij bijna de helft van de drempels is dat ook het geval. De hogere drempels variëren in hoogte van 2,5 cm tot 10 cm (met een uitschieter naar 30 cm) en dan is een overbrugging vereist. Bij 21 van de 27 stemlokalen met een hoge drempel was geen of geen goede overbrugging aanwezig, terwijl die wel vereist is. De aangebrachte overbruggingen zijn vaak tijdelijke voorzieningen die speciaal voor de verkiezingen zijn aangebracht. Ook drempels tot

maximaal 2 cm kunnen voor iemand in een rolstoel lastig zijn. Hoewel niet wettelijk verplicht was bij deze drempels toch vaak een overbrugging aangebracht. De tijdelijke overbruggingen zijn vaak niet altijd goed verankerd, stabiel en antislip. Ook troffen wij provisorische overbruggingen aan die niet goed aansloten bij de hoogte van de drempel. Bij gesprekken met leden van het stembureau is in een aantal gevallen verteld dat men zelf maatregelen heeft genomen om te voorzien in een passende drempelplank of om een onveilige drempelplank weg te nemen. Bij sommige stemlokalen was een drempeloverbrugging afgeleverd die nergens in het gebouw paste of was de geleverde overbrugging verkeerd neergelegd.

Idealiter is de vrije doorgang ten minste 85 cm breed. Bij de bezochte stemlokalen is dat overwegend in orde (85%). Bij vier stemlokalen was de entree deur tussen de 80-85 cm. Bij zeven andere stemlokalen is de toegang smaller, vaak doordat de helft van een dubbele deur was geopend; met beide deuren geopend zou wel zijn voldaan aan het gestelde criterium.

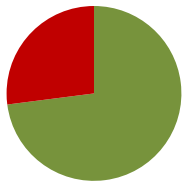

Foto's van linksboven naar rechtsonder: 1. Bij veel stemlokalen stonden de deuren uitnodigend open. 2. Automatische deuren zijn voor mensen met een beperking zeer gebruiksvriendelijk. 3. Permanente drempelplanken zijn over het algemeen stabiel en deugdelijk (al is de antislip-laag hier wel aan het slijten). 4-6. Tijdelijke drempeloverbruggingen hebben niet altijd de juiste maat en/ of zijn niet stabiel doordat ze los liggen. Sommige hoogteverschillen zouden structureel weggenomen kunnen worden door de bestrating aan te passen. 7. Ook het hoogteverschil naar een bordes kan weggenomen worden door de bestrating aan te passen. 8. Instabiele drempeloverbrugging die door de leden van het stembureau aan de kant is gezet. 9. De helft van dubbele deuren is voor een rolstoel of scootmobiel te smal en ook het krukje staat in de weg.

Aandachtspunt voor volgende verkiezingen:

- ✓ Besteed meer aandacht aan de deugdelijkheid van gebruikte overbruggingen bij drempels. Let daarbij in het bijzonder op de hellingshoek, de hoogte die past bij de drempel en de verankering.
- ✓ Probeer een praktische oplossing te vinden voor enerzijds goede toegankelijkheid door open deuren en anderzijds het vermijden van tocht en kou in het stemlokaal (wat in het bijzonder vervelend kan zijn voor leden van het stembureau).

Roosters en matten

■ voldoet
■ voldoet niet

In de toegankelijkheidscriteria van BZK is opgenomen dat roosters moeten worden afgedekt en dat kokosmatten en rubber(ring)matten niet zijn toegestaan in de route tussen trottoir en stemlokaal.

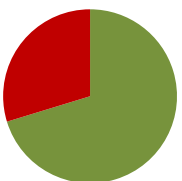
Bij bijna driekwart van de bezochte stemlokalen zijn geen roosters of matten aanwezig. Waar roosters wel aanwezig waren, waren deze meestal niet afgedekt. Soms betrof het roosters met vrij kleine gaten, soms roosters met gaten die groter waren dan 2x2 cm. Deze vormen een risico voor mensen met krukken of een wandelstok. Bij 2 stemlokalen waren kokosmatten aanwezig en bij 8 stemlokalen

rubberringmatten. Volgens het Solgu zijn vooral kokosmatten door rolstoelgebruikers lastig te passeren.

Foto's van links naar rechts: 1. Roosters zijn niet toegestaan en moeten afgedekt worden. Ze zijn vooral een probleem als de gaten groter dan 2x2 cm zijn. 2. De eerste drempel is goed overbrugd, maar daarna volgen nog een drempel en een kokosmat. 3. Rubberringmatten zijn ook niet toegestaan.

Binnendeuren, gangen en vloerbescherming

■ voldoet
■ voldoet niet

Eenmaal binnen verschilt de situatie per stemlokaal. Bij een aantal stemlokalen ben je direct al aanwezig in de ruimte om te stemmen. Vaker echter is nog sprake van een hal of route door het gebouw naar het stemlokaal, al dan niet met deuren en drempels. Deze route moet duidelijk bewegwijzerd zijn. Ook moet de route toegankelijk zijn voor mensen met een beperking: voldoende breed en vrij van obstakels zoals hoge drempels (maximaal 2 cm), traptreden en zware deuren. Drempeloverbruggingen moeten stabiel en veilig zijn. Een alternatieve route voor deze specifieke doelgroep moet worden vermeden en waar dat niet kan moet deze

goed bewegwijzerd worden. Waar tijdelijke vloerbescherming in het stemlokaal aangebracht wordt, moet deze goed zijn afgeplakt zodat geen kieren ontstaan.

Bij veruit de meeste stemlokalen is binnen het gebouw met borden en pijlen duidelijk aangegeven waar het stemlokaal is. Soms waren er geen borden en pijlen nodig, omdat de bedoelde ruimte direct herkenbaar was. Bij 7 stemlokalen was de bewegwijzering door het gebouw onvoldoende duidelijk. De route is bij de meeste bezochte stemlokalen vlak en vrij van obstakels. De aanwezige drempels vormden meestal geen belemmering (maximaal 2 cm). Bij 12 stemlokalen voldeed de route niet, meestal door de aanwezigheid van drempels, maar soms ook door te zware deuren of (korte) trappen. Bij drie andere stemlokalen was een lift aanwezig als alternatief voor het gebruik van de trap. Bij een daarvan was de traplift niet bruikbaar voor mensen in een rolstoel.

Bij veel stemlokalen zijn op de route tussendeuren aanwezig. Veel van deze deuren stonden permanent open of waren automatisch, waardoor ze in de praktijk geen problemen opleverden. De ruimte rond deuren voor het manoeuvreren met een rolstoel, scootmobiel of rollator was overwegend in orde. Bij 4 stemlokalen voldeden de tussendeuren niet aan de eisen doordat ze niet volledig open konden of omdat de doorgangsruijme te smal was.

De toegang tot het stemlokaal zelf was zelden een probleem. Er was sprake van een open ruimte of de aanwezige deuren waren geen probleem. Vaak stonden de deuren open of ze waren eenvoudig te openen. Aanwezige drempels waren meestal maximaal 2 cm hoog. In enkele gevallen zijn overbruggingen aangebracht, waarvan er één los lag. Bij drie andere stemlokalen voldeed de toegang tot het stemlokaal niet door de aanwezigheid van een trap of een te smalle doorgang.

Bij 26 van de bezochte stemlokalen was tijdelijke vloerbescherming aanwezig. In 3 van deze stemlokalen was de vloerbescherming niet deugdelijk en veilig aangebracht. Daardoor is sprake van een risico op struikelen.

Foto's van linksboven naar rechtsonder: 1. Deze deuren klemden en gingen moeilijk verder open. 2-3. Stemlokalen met goed bevestigde vloerbescherming en een ruime opstelling. 4. Een route zonder obstakels is van belang voor een goede doorgang. 5-6. Bij hoogteverschillen in de route naar het stemlokaal is niet altijd sprake van een goede overbrugging.

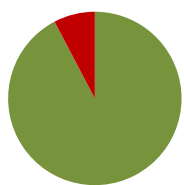
Aandachtspunten voor volgende verkiezingen:

- ✓ *Let op de wijze waarop vloerbescherming wordt neergelegd en vastgeplakt.*
- ✓ *Probeer bij de positionering van een stemlokaal in een gebouw lange routes na de entree zoveel mogelijk te vermijden.*
- ✓ *Zet beide helften van dubbele deuren open, aangezien een helft vaak te smal is.*

4. Inrichting stemlokalen

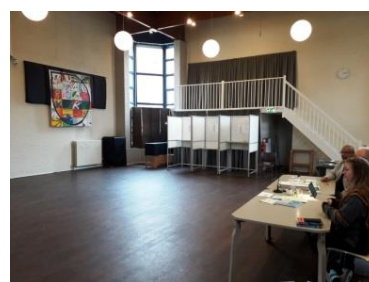
In de voorgaande hoofdstukken werden oordelen vermeld per stemlocatie (gebouw). Op 4 van de 74 bezochte stemlocaties waren 2 stemlokalen ingericht. In totaal is de inrichting van 78 stemlokalen beoordeeld. Er moet voldoende verkeersruimte in het stemlokaal zijn zodat mensen in een rolstoel de stemtafel, het stemhokje en de stembus goed kunnen bereiken en er moeten stoelen met armleuningen beschikbaar zijn. Ook is het sinds dit jaar verplicht op elk stemlokaal een leesloep met verlichting aan te bieden. Bij de meeste stemlokalen was de inrichting van het stemlokaal in orde (bij 92% was voldoende verkeersruimte). Aan de criteria voor de stoelen was lang niet altijd voldaan (32% voldoet) en hoewel overal leesloepen bezorgd waren, lag deze bij 21% van de stemlokalen niet of niet geheel klaar voor gebruik. Hoewel niet vereist door BZK, was bij de meeste stemlokalen een openbaar toilet beschikbaar.

Verkeersruimte in het stemlokaal

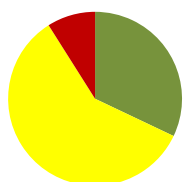
■ voldoet
■ voldoet niet

In het stemlokaal moet voldoende verkeersruimte zijn om met een rolstoel of scootmobiel de rondgang langs de stemtafel, het stemhokje en de stembus te maken. Bij veruit de meeste stemlokalen was dat het geval, al gaven sommige stembureauleden aan dat zij het stemlokaal 's morgens verbouwd hadden om tot een geschikte opstelling te komen. In 6 stemlokalen was de verkeersruimte niet geheel voldoende: de doorgangen waren te smal en/of er was onvoldoende ruimte voor/ naast de stembus.

Foto's van links naar rechts: 1. De verkeersruimte in dit stemlokaal is vrij krap, zeker in vergelijking met de stemlokalen op beide andere foto's (2-3).

Stoelen in / bij het stemlokaal

■ voldoet
■ gedeeltelijk
■ voldoet niet

Volgens de criteria van BZK moeten er enkele stoelen in het stemlokaal aanwezig zijn, waarbij minimaal 1 op de 5 stoelen voorzien is van armleuningen. Een minimum aantal stoelen is niet voorgeschreven. De stoelen zijn van belang voor mensen die niet zo lang kunnen staan of lopen, zodat zij even kunnen zitten om uit te rusten of op hun beurt te wachten. De rekenkamer heeft de situatie als toereikend beoordeeld als er minimaal 2 stoelen voor kiezers gebruiksklaar stonden, waarvan minimaal een met armleuningen.

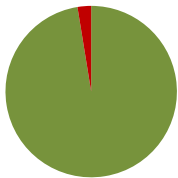
In bijna een derde van de stemlokalen was daaraan voldaan. In veel andere stemlokalen werd niet aan deze eis voldaan maar was wel iets aanwezig om op te zitten: slechts 1 stoel, stoelen zonder armleuningen, lage (gymzaal-)bank of een krukje. Deze zitmeubelen zijn niet of minder geschikt voor de doelgroep. In enkele stemlokalen waren geleverde stoelen in opslag langs de kant gezet om meer ruimte te creëren. In enkele stemlokalen waren alleen stoelen geleverd voor de leden van het stembureau, en geen extra stoelen voor kiezers.

Hulpvaardigheid van leden van het stembureau kon de situatie hier compenseren: een stembureaulid bood direct zijn eigen stoel aan aan een kiezer die slecht ter been was daarom vroeg, een ander stembureaulid had thuis een krukje opgehaald als noodoplossing. In 7 stemlokalen was voor kiezers niets aanwezig om op te zitten. Het Team verkiezingen liet weten dat momenteel alleen stoelen zonder armleuning deel uitmaken van hun inventaris. Bij de eerstvolgende Tweede Kamer verkiezing gaan zij kijken hoe zij er voor kunnen zorgen dat er op iedere stemlocatie tenminste één stoel met armleuningen aanwezig is.

Aandachtspunt voor volgende verkiezingen:

- ✓ *Lever in elk stemlokaal enkele extra stoelen met armleuningen af voor kiezers en zorg dat deze gebruiksklaar neergezet worden.*
- ✓ *Zorg dat stembureauleden weten waar de stoelen moeten staan en waarom.*

Opstelling stemhokjes

- voldoet
- voldoet niet

Per stemlokaal moet er minimaal 1 stemhokje met een verlaagd werkblad zijn. In alle bezochte stemlokalen troffen wij steeds twee stemhokjes met een hoge en een met een lage tafel aan. De stemhokjes waren steeds zo opgesteld dat het lage stemhokje goed bereikbaar was per rolstoel of rollator. In twee lage stemhokjes stond een stoel, waardoor iemand in een rolstoel er niet onder kan rijden. Hoewel de leden van het stembureau dan waarschijnlijk te hulp zullen schieten, is het de bedoeling een stoel nabij maar niet in het stemhokje te plaatsen.

Hoewel het niet is opgenomen in de eisen van BZK, is het voor mensen in een scootmobiel prettig als zij kunnen blijven zitten tijdens het invullen van het stembiljet. Dat vereist aan weerskanten van het lage stemhokje enige extra open ruimte. Aan deze “bovenwettelijke” eis kan eenvoudig worden voldaan door het lage blad te plaatsten in het middelste stemhokje of in een hokje aan een zijkant waarnaast open ruimte is. Nu was het lage stemhokje bij een aantal lokalen in een hoek tegen een zijwand geplaatst. Dat vraagt wat meer van de manoeuvreerkunst met scootmobielen dan nodig.

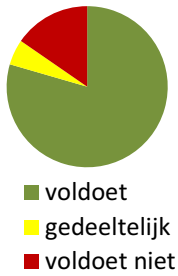

Foto's van links naar rechts: 1-2. Bij maar niet in het lage stemhokje is een stoel geplaatst. Zo is het stemhokje toegankelijk voor rolstoelen en kunnen mensen die willen zitten eenvoudig een stoel bijschuiven. De aanwezigheid van enkele stoelen met een leuning is van belang, maar deze ontbreken hier. 1-3. Bij de opstelling van de stemhokjes is bij het verlaagde stemhokje voldoende manoeuvreerruimte aan beide zijden voor mensen met een rolstoel of scootmobiel wenselijk. Bij foto 3 is dat niet het geval en was het praktischer geweest om het verlaagde stemhokje in het midden te plaatsen.

Aandachtspunten voor volgende verkiezingen:

- ✓ *Plaats het lage blad standaard in het middelste stemhokje of in een stemhokje aan een zijkant met wat open ruimte ernaast, maar niet direct tegen een zijwand.*
- ✓ *Geef leden van de stemlokalen instructie geen stoel in maar nabij het stemhokje te zetten.*

Voorzieningen in het stemlokaal voor blinden en slechtzienden

In elk stemlokaal moet een leesloep met verlichting aanwezig zijn, als hulpmiddel speciaal bedoeld voor mensen met een visuele beperking. Het Ministerie van BZK heeft de gemeenten subsidie gegeven om deze leesloepen aan te schaffen. De gemeente Utrecht heeft voor alle stemlokalen leesloepen met ingebouwde verlichting aangeschaft. De rekenkamer ging na of de leesloep inderdaad gebruiksklaar en goed zichtbaar op de kiestafel lag. In alle 78 stemlokalen die de rekenkamer op 20 maart bezocht, was de leesloep inderdaad aanwezig.

Echter, in 12 stemlokalen was de leesloep niet uitgepakt en op tafel gelegd (rood in taartdiagram), en bij 4 andere was de leesloep niet van batterijen voorzien zodat de verlichting niet werkte, of niet duidelijk zichtbaar op de juiste plaats neergelegd (geel in taartdiagram). Meerdere stembureauleden gaven aan dat niet duidelijk was hoe / waar de batterijen in de leesloep moesten. Team verkiezingen geeft aan dat zij daar bij de volgende verkiezingen wederom aandacht aan zullen besteden. Eenmaal voorzien van batterijen is de aangeschafte loep eenvoudig in gebruik. Geen van de stembureauleden meldde problemen daarmee. Bij het ene stemlokaal werd de loep meer gebruikt dan bij het andere. Ook een goede en egale verlichting in het stemlokaal is van belang voor slechtzienden. Dit aspect is door de rekenkamer echter niet beoordeeld wegens gebrek aan technische apparatuur en expertise. De Oogvereniging heeft een nieuwe stemmal ontwikkeld, waarmee blinden en slechtzienden zelfstandig kunnen stemmen. Op 20 maart hebben 12 gemeenten daarmee de eerste ervaringen opgedaan. In Utrecht was de stemmal op 20 maart niet beschikbaar door gebrek aan voorbereidingstijd. In antwoord op raadsragen heeft het college van B&W gemeld dat zij bij de verkiezingen op 23 mei faciliteiten voor kiezers met een visuele beperking (stemmal, soundbox, geleidelijnen, e.d.) wil aanbieden op twee stemlocaties.⁹

Foto's van links naar rechts: De leesloep (met batterij voor verlichting) dient zichtbaar op de tafel van de leden van het stembureau aanwezig te zijn; dat was vaak, maar niet altijd het geval.

Aandachtspunt voor volgende verkiezingen:

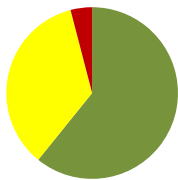
- ✓ Herhaal of verbeter de instructie aan leden van het stembureau voor het aanbrengen van de batterijen en het correct klaarleggen van de leesloep.

⁹ Gemeente Utrecht (27 maart 2019). *Beantwoording schriftelijke raadsragen 2019, Nummer 61* over Drempelloos stemmen.

Hulp van leden van de stembureaus

Uit de reacties van de leden van het stembureau op ons onderzoek en uit eigen observaties hebben wij gezien dat de stembureauleden zich bewust zijn van het belang van toegankelijkheid van de verkiezingen voor iedereen. Ook tonen zij zich zeer behulpzaam naar kiezers.

Toilet voor openbaar gebruik

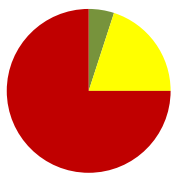

■ gehandicaptentoilet
■ gewoon toilet
■ geen

De criteria van BZK bevatten geen voorschriften over de aanwezigheid van een openbaar toilet. Dit is voor mensen met sommige beperkingen wel prettig. In de meeste stemlokalen was een openbaar toilet aanwezig. Bij bijna twee derde van de stemlokalen was dat (ook) een gehandicaptentoilet en bij bijna een derde alleen een gewoon toilet. Bij enkele stemlokalen was er wel een toilet maar was het op slot, niet goed bereikbaar of alleen te gebruiken op verzoek. Bij slechts 3 stemlokalen ontbrak een openbaar toilet.

5. Opvolging eerdere adviezen, actiepunten en totaalbeeld

Opvolging adviezen Solgu

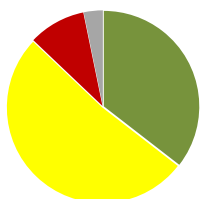

■ geheel
■ gedeeltelijk
■ niet
(N=20)

Het Solgu beoordeelde in de periode 2017-2018 de toegankelijkheid van 100 stemlokalen. Daarvan zaten er 43 in de steekproef van de rekenkamer in 2019. Bij 20 van deze stemlokalen gaf het Solgu advies om de toegankelijkheid te verbeteren of om een andere locatie te zoeken. De rekenkamer ging na in hoeverre deze adviezen waren opgevolgd. Bij een stemlokaal was het advies volledig opgevolgd. Bij de meeste stemlokalen waren de adviezen niet (15x) of gedeeltelijk (4x) opgevolgd. Bij de niet opgevolgde adviezen ging het vier keer om het zoeken van een andere locatie wat niet eenvoudig is, 12 keer om een betere fysieke

toegankelijkheid door het overbruggen van drempels of het open zetten van deuren, 2 keer om het aanpassen van het gehandicaptentoilet dat volgens de BZK-criteria niet verplicht is en 1 keer om het verruimen van de aanwezige GPA. Bij navraag bleek dat niet duidelijk was afgesproken wie verantwoordelijk was voor de opvolging van deze adviezen.

Opvolging acties n.a.v. schouw door de team verkiezingen

■ geheel
■ gedeeltelijk
■ niet
■ onbekend
(N=31)

Het team verkiezingen van de gemeente Utrecht beoordeelde in 2018 de toegankelijkheid van 79 van de gebruikte stemlokalen. Daarvan zaten er 37 in de steekproef van de rekenkamer in 2019. Bij 31 van deze stemlokalen formuleerde het team verkiezingen actiepunten om de toegankelijkheid te verbeteren of om een andere locatie te zoeken. De rekenkamer ging na in hoeverre deze actiepunten waren uitgevoerd. Daaruit bleek dat de actiepunten bij de meeste stemlokalen geheel (11x) of gedeeltelijk (16x) waren uitgevoerd. Bij drie stemlokalen waren de actiepunten niet opgevolgd en bij een stemlokaal kon de rekenkamer de opvolging niet beoordelen.

Totaalbeeld

In de hoofdstukken 3, 4 en 5 is steeds gerapporteerd hoeveel stemlokalen aan een bepaalde (set van) criteria voldoen. Wanneer naar alle criteria tegelijkertijd gekeken wordt, ontstaat het beeld zoals weergegeven in de onderstaande figuur.

Figuur: Toegankelijkheid van de 74 bezochte stemlokalen op 20 maart 2019 volgens de rekenkamer.

Zes van de 74 door ons bezochte stemlokalen voldeden geheel aan alle toegankelijkheidseisen van het Ministerie van BZK. Deze eisen bevatten veel details. Als aan sommige details niet voldaan is, wil dat niet meteen zeggen dat een stemlokaal niet bruikbaar is voor mensen met beperking. Daarom toont de figuur ook hoeveel stemlokalen praktisch toegankelijk en bruikbaar waren voor mensen in een rolstoel of scootmobiel, als alleen naar de belangrijkste eisen voor deze doelgroep gekeken wordt (deuren, doorgangsroutes, drempels).¹⁰ Kijkend naar alleen deze eisen, was bijna de helft van de bezochte stemlokalen volgens ons praktisch (en zelfstandig) toegankelijk. Twaalf stemlokalen voldeden min of meer aan de eisen, maar hadden enkele lastige punten waardoor ze als beperkt toegankelijk zijn aangemerkt. 29 stemlokalen waren voor deze doelgroep niet toegankelijk. Daarbij tekenen wij aan dat de niet- toegankelijke stemlokalen in onze steekproef iets oververtegenwoordigd waren, en dat de steekproef van de rekenkamer te klein was voor statistische representatieve uitspraken over alle stemlokalen.

6. Informatie over toegankelijkheid stemlokalen aan kiezers en gemeenteraad

Informatie aan de kiezers

In de Toegankelijkheidscriteria 2018 van het Ministerie van BZK zijn twee voorschriften over de communicatie aan kiezers opgenomen:

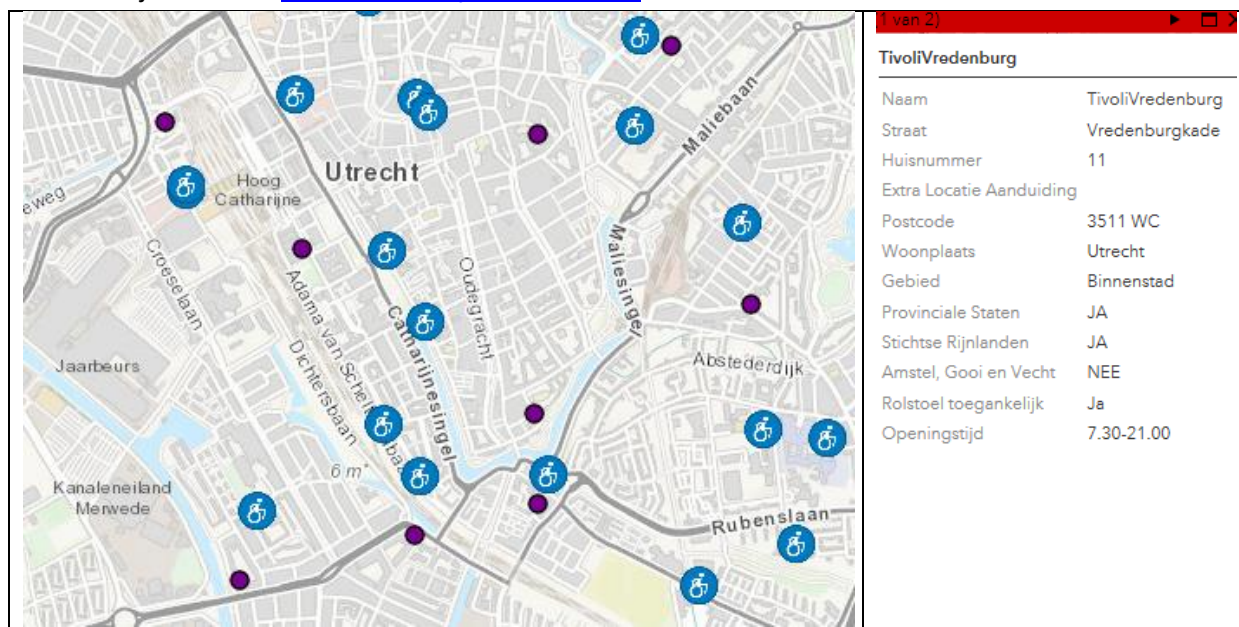
- ♦ op de website van de gemeente moet vermeld zijn welke stemlokalen voldoen aan de toegankelijkheidscriteria.
- ♦ Op de stempas moet vermeld zijn op welke locatie gestemd kan worden en of dit stemlokaal toegankelijk is of niet.

Informatie op de website

De rekenkamer ging op 4, 11 en 19 maart 2019 na welke informatie de gemeente op haar website bood. Op de webpagina “Waar en wanneer kunt u stemmen” van de gemeente Utrecht was op 4 maart een lijst van alle stemlokalen aanwezig. De lijst was overzichtelijk geordend per wijk en de toegankelijke stemlokalen waren gemarkeerd met een sterretje. Het meest toegankelijke stemlokaal

¹⁰ Een specificatie hiervan wordt gegeven in hoofdstuk 7, p. 23-24.

per wijk was gemarkeerd met twee sterretjes. De website bevat een voorleesfunctie. Op 11 maart was aan deze pagina bovendien een geografische kaart toegevoegd waarop alle stemlokalen zijn aangegeven. Na een klik op de inzoombare kaart is eenvoudig te vinden wat het meest nabijge toegankelijke stemlokaal is (voorbeeld zie figuur 1). Na een klik op een stemlokaal verscheen tevens informatie over adres, openingstijden, etc. Vergelijkbare informatie op kaart was ook beschikbaar via de landelijke website www.waarismijnstemlokaal.nl.

Figuur: schermafbeelding van de informatie over stemlokalen op kaart op de website van de gemeente.

Links: de kaart. Vanwege de omvang is slechts een deel van de kaart afgebeeld.

Rechts: verkleinde weergave van de aanklikbare informatie per stemlokaal.

Informatie op de stempas

Het tweede voorschrift uit de Toegankelijkheidscriteria acht de rekenkamer moeilijk uitvoerbaar. De indeling en vormgeving van de stempas wordt voorgeschreven door het Ministerie van BZK. Hierdoor blijft er op de stempas weinig plaats over voor toegankelijkheidsinformatie. Er zou hooguit een symbool toegevoegd kunnen worden. Dat heeft de gemeente Utrecht niet gedaan. Wel is de gemeente vrij om aanvullende informatie te verstrekken via een brief of bijsluiter bij de stempas. De bijlage die de gemeente Utrecht met de stempassen meestuurt bevatte geen informatie over de toegankelijkheid van stemlokalen. Kort voor de verkiezingen heeft de gemeente huis aan huis een informatieblad met de kandidatenlijsten verspreid.¹¹ Daarop was ook een lijst met namen en adressen van alle stemlokalen vermeld, waarbij de toegankelijke stemlokalen voorzien waren van een symbool van een rolstoel er achter.

Juistheid van de informatie

Bij stemlokalen die de rekenkamer bezocht, kwamen wij in 20 gevallen tot een ander oordeel dan vermeld op de website en de kandidatenlijst van de gemeente (tabel 1). 16 stemlokalen zijn door de gemeente als (best) toegankelijk aangemerkt terwijl zij dat volgens de rekenkamer niet waren. Dat de praktijk bij deze stemlokalen anders was dan aangekondigd door de gemeente, hangt mogelijk samen met de vele tijdelijke maatregelen zoals drempeloverbruggingen die in de praktijk niet bleken te

¹¹ Deze informatie wordt niet meteen met de stempassen meegestuurd, omdat deze lijsten pas later worden vastgesteld.

voldoen of niet waren uitgevoerd. Anderzijds waren er 4 stemlokalen als ontoegankelijk aangeduid, terwijl deze volgens de rekenkamer wel voldoende toegankelijk waren.

De informatievoorziening aan de kiezers was in opzet wel goed, maar bevatte ook nog enkele schoonheidsfoutjes. Er stond voorbeeld een stemlokaal de verkeerde plek op de kaart geplot, bij een stemlokaal stond een foutief adres omdat de ingang van het stemlokaal aan een andere straat was, bij twee stemlokalen stond een verkeerde naam van het gebouw.

Extra

De gemeente deed ook dingen extra die niet door BZK waren voorgeschreven:

- ◆ Op het informatieblad met de kandidatenlijsten was een telefoonnummer vermeld, dat kiezers met vragen over de toegankelijkheid van stemlokalen konden bellen. Zij konden dan van het team verkiezingen een advies op maat krijgen en in bijzondere gevallen zelfs hulp bij vervoer.
- ◆ Op de website van de gemeente was duidelijke informatie opgenomen over tal van vragen rond de verkiezingen. Daarop stond onder meer een link naar de website www.hoewerktstemmen.nl/. Daarop wordt op eenvoudige wijze uitgelegd hoe stemmen in zijn werk gaat. Dit filmpje is geschikt voor laaggeletterden en wordt nu in het hele land gebruikt. Vermeldenswaard is dat de gemeente Utrecht actief heeft meegewerkt aan het maken van deze [steffie-filmpjes](#).

Aandachtspunten voor volgende verkiezingen:

- ✓ *Duid alleen stemlokalen als toegankelijk aan, wanneer voldoende zekerheid bestaat over de uitvoering van tijdelijke maatregelen die nodig zijn om het stemlokaal toegankelijk te maken.*
- ✓ *Vermeld informatie over de toegankelijkheid op de stempas of op een bijsluiter bij de stempas.*
- ✓ *Corrigeer onjuistheden in de informatie op de website die de rekenkamer aantroft.*
- ✓ *De toegankelijkheidsinformatie kan verder verbeterd worden door ook informatie te geven over de aanwezigheid en exacte positie van de gehandicaptenparkeerplaatsen. Vooral tijdelijke gehandicaptenparkeerplaatsen zijn niet bij de gebruikers bekend.*

Informatie aan de gemeenteraad

De gemeente moet er voor zorgen dat alle stemlokalen toegankelijk zijn. Als dat niet lukt, moet het college van B&W de raad informeren over de reden daarvoor.¹² Het college heeft dat op 25 januari 2019 gedaan via een raadsbrief.¹³ Daarin meldt het college dat bij de verkiezingen op 20 maart 2019 in totaal 172 stemlokalen geopend zullen zijn op 161 locaties. Om een betere spreiding over de stad te krijgen zijn dit meer locaties dan bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2018. Het college geeft ook aan dat zij streeft naar 100% toegankelijke stemlokalen, maar dat dit in 2019 nog niet kan worden gerealiseerd. De reden is dat nog niet voldoende toegankelijke alternatieven zijn gevonden, en het college wel voldoende stemlokalen beschikbaar wil stellen aan de kiezers. In een bijlage bij deze brief is beschreven wat de gemeente gedaan heeft om de toegankelijkheid van de stemlokalen te beoordelen en te verbeteren. Daarbij heeft de gemeente gebruik gemaakt van de schouw van stemlokalen door het Solgu in 2017¹⁴ en een schouw door het team verkiezingen in 2018. Een deel van de stemlokalen zal na de verkiezingen van 2019 worden geschouwd. De uitkomsten van deze schouwen zijn in de brief als volgt vermeld:

¹² Kieswet, artikel J4, lid 2 en 3. Het raadslid Bakker heeft daarover in maart 2018 reeds vragen gesteld. Deze vragen zijn door het college beantwoord op 24 april 2018.

¹³ Gemeente Utrecht (25 januari 2019). Raadsbrief over 'Verkiezingen 2019'. Kenmerk 5895647.

¹⁴ In de raadsbrief wordt verwezen naar de resultaten uit de schouw 74 stemlokalen door het Solgu in 2017. Niet vermeld is of ook de resultaten van de schouw van 36 andere stemlokalen door het Solgu in 2018 zijn gebruikt.

Oordeel in schouw Solgu en team verkiezingen	Aantal stemlokalen
Toegankelijk	39
Toegankelijk te maken	67
Niet toegankelijk	39
Totaal	145

Het college gaf in de raadsbrief aan dat zij de door Solgu resp. team verkiezingen voorgestelde aanpassingen waar mogelijk zal aanbrengen. Genoemde maatregelen zijn: tijdelijke hellingbanen aanleggen, tijdelijke gehandicaptenparkeerplaatsen realiseren, opritten naar de stoep aanbrengen, deuren openzetten, en/of de locatie binnen het gebouw verplaatsen. Deze locaties zouden dan alsnog als toegankelijk aangemerkt kunnen worden. Ook is voor drie ontoegankelijke locaties een toegankelijk alternatief gevonden. Uit deze informatie kan worden afgeleid dat er dan minimaal 109 toegankelijke stemlokalen zouden zijn. Zoals wij in hoofdstuk 5 hebben toegelicht, waren lang niet alle voorgenomen aanpassingen (goed) uitgevoerd. Het merendeel van de adviezen van het Solgu was niet of gedeeltelijk uitgevoerd. Uit een gesprek met de betrokken medewerkers ontstaat de indruk dat de verantwoordelijkheid hiervoor onvoldoende helder was belegd.

Bij de verkiezingen van 20 maart 2019 heeft de gemeente op haar website 118 stemlokalen als toegankelijk aangemerkt. Dat is 75% van de reguliere stemlokalen¹⁵ en meer dan in januari 2019 aan de raad was gemeld.¹⁶ Zoals in de vorige paragraaf is toegelicht, was het beeld in de praktijk minder gunstig.

Het college schrijft dat zij het toegankelijk maken van de stemlokalen als een doorlopende ontwikkeling beschouwt. De schouw van stemlokalen zal na de verkiezingen van 23 mei 2019 worden voortgezet. Ook worden voor niet toegankelijk te maken locaties andere locaties gezocht. Daarnaast is het college in gesprek met de organisatieonderdelen Utrechtse Vastgoed Organisatie (UVO) en Maatschappelijke Ontwikkeling (MO) over het zodanig aanpassen van gebouwen en/of bestrating dat de locaties volledig toegankelijk worden zonder dat er een tijdelijke voorziening nodig is.¹⁷ Een tijdpad voor het toegankelijk maken van de niet-toegankelijke stemlokalen is niet vermeld.

7. Methodische verantwoording

Beoordelingskader

Tijdens verkiezingen is de gemeente verantwoordelijk voor de inrichting van stemlokalen. In de gewijzigde Kieswet is bepaald dat het college van B&W er voor moet zorgen dat alle stemlokalen toegankelijk zijn voor mensen met een lichamelijke beperking. Als het niet mogelijk is om alle stemlokalen voor deze groep toegankelijk te maken, moet het college de raad informeren over de reden hiervoor. Deze wijziging van de Kieswet is voortgekomen uit een amendement dat de Tweede Kamer begin 2016 heeft aangenomen.¹⁸

¹⁵ Voor de mobiele en ludieke stemlokalen gelden de toegankelijkheidseisen van BZK niet.

¹⁶ Bij de verkiezingen in 2018 was de wettelijke norm nog dat 25% van alle stemlokalen toegankelijk moest zijn. Het college streefde toen naar 90% van de (toen) 153 locaties. Bron: Gemeente Utrecht (12 december 2017). Raadsbrief over 'Verkiezingen gemeenteraad 2018', kenmerk 4997689. Naderhand is niet aan de raad gemeld hoeveel stemlokalen in 2018 daadwerkelijk toegankelijk waren. Daardoor kan geen vergelijking gemaakt worden met de situatie in maart 2019.

¹⁷ Gemeente Utrecht (25 januari 2019). Raadsbrief 'Verkiezingen 2019', kenmerk 5895647.

¹⁸ Amendement van de Kamerleden Voortman en Van Dijk op de Kieswet. Tweede Kamer, vergaderjaar 2015–2016, 33 990, nr. 33.

Kieswet

Vanaf 1 januari 2019 zijn de volgende bepalingen (onderdeel van artikel J 4) van kracht:

1 J 4 2: Burgemeester en wethouders dragen er zorg voor dat alle in de gemeente aangewezen stemlokalen zodanig zijn gelegen en zo zijn ingericht en uitgerust dat kiezers met lichamelijke beperkingen zoveel mogelijk hun stem zelfstandig kunnen uitbrengen.

2 J 4 3: Indien burgemeester en wethouders niet voldoen aan het tweede lid informeren zij de gemeenteraad over de reden hiervoor.

In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken heeft PBT Consult de '[Toegankelijkheidscriteria stembureaus 2018](#)' opgesteld.¹⁹ Daarin worden vier aspecten van toegankelijkheid onderscheiden die van belang zijn om iedereen met een lichamelijke beperking van een stemlocatie gebruik te kunnen laten maken:

- ♦ **Bereikbaar:** Kan men via de openbare weg bij het stemlokaal komen? Denk hierbij aan duidelijke bewegwijzering, de aanwezigheid van een gehandicaptenparkeerplaats en een obstakelvrije route van de openbare weg naar het gebouw van het stemlokaal.
- ♦ **Betreedbaar:** Kan men vanaf de entree in het gebouw en tot in het stemlokaal komen? Denk hierbij aan de toegankelijkheid van de buitendeur, de afwezigheid van hoge drempels en aanwezigheid van hellingbanen en geleidelijnen.
- ♦ **Bruikbaar:** Kan men de stemfaciliteiten in het stemlokaal gebruiken? Denk hierbij aan voldoende ruimte voor (het draaien van) een rolstoel of scootmobiel, aanwezigheid van een leesloep en juiste hoogte van stembussen en stemtafel.
- ♦ **Communicatie van de gemeente:** Daarbij gaat het om informatie aan kiezers over toegankelijkheid van stemlokalen via de gemeentelijke website en op de stempas.

De rekenkamer heeft deze '[Toegankelijkheidscriteria stembureaus 2018](#)' als uitgangspunt gebruikt in het onderzoek. De rekenkamer beschikt echter niet over gedetailleerde bouwkundige expertise en heeft daarom, mede na overleg met een medewerker van Solgu, een pragmatische insteek gekozen en zich beperkt tot een globale en vereenvoudigde toets aan de wettelijke eisen. De bruikbaarheid van stemlokalen door de kiezers staat daarbij voorop. De meting van aspecten waarvoor specifieke technische apparatuur en kennis vereist is, met name lichtmetingen, blijft buiten beschouwing. De geschiktheid van hellingbanen en drempeloverbruggingen is op het oog beoordeeld zonder gespecialiseerde apparatuur om de exacte hoogte en hoek van de hellingbaan te meten.

Deze lijst met toegankelijkheidscriteria van BZK bevat een groot aantal criteria. Als aan sommige criteria niet voldaan is (bijvoorbeeld de leesloep ligt niet gebruiksklaar of de bewegwijzering is niet duidelijk), wil dat niet meteen zeggen dat een stemlokaal geheel ontoegankelijk en onbruikbaar is voor mensen met een lichamelijke beperking. Daarom rapporteren wij niet alleen over het totaal, maar ook over de afzonderlijke onderdelen. Bij de stemlokalen die niet geheel aan de alle criteria van BZK voldoen, hebben wij onderscheid gemaakt naar de mate waarin zij praktisch bruikbaar en toegankelijk zijn voor mensen in een rolstoel of scootmobiel. Wij spreken van "praktisch toegankelijk/ bruikbaar" als een stemlokaal voldoet aan een aantal minimale vereisten, opdat mensen in een rolstoel of

¹⁹ PBT Consultants (oktober 2018). [Toegankelijkheidscriteria Stembureaus 2018](https://vng.nl/files/vng/bijlage_1_checklist_toegankelijkheidscriteria_stemlokalen.pdf). Beschikbaar op: https://vng.nl/files/vng/bijlage_1_checklist_toegankelijkheidscriteria_stemlokalen.pdf.

scootmobiel zelfstandig het stemlokaal in en uit kunnen rijden en een stem uit kunnen brengen. Dit betreft de volgende vereisten:

- ◆ De route vanaf het trottoir naar de entree van het stemlokaal is verhard, vrij van obstakels en vlak of de hoogteverschillen zijn adequaat overbrugd;
- ◆ De route vanaf de entree door het gebouw naar het stemlokaal is voldoende breed en vrij van obstakels;
- ◆ Alle drempels en hoogteverschillen van meer dan 2 cm zijn goed overbrugd, of het eventueel resterende niet-overbrugde hoogteverschil is niet meer dan 2 cm;
- ◆ Alle deuren en doorgangen zijn minimaal 80 cm breed (de wettelijke eis is 85 cm, maar bij een breedte van 80 cm kan een rolstoel er ook door);
- ◆ Handbediende deuren die niet permanent open staan, zijn te openen vanuit een rolstoel (niet te zwaar en voldoende opstelruimte);
- ◆ Er is voldoende verkeersruimte in het stemlokaal om de stemtafel, de stemhokjes en de stembus met een rolstoel of scootmobiel te bereiken;
- ◆ Er is een onderrijdbaar stemhokje met een laag werkblad aanwezig;
- ◆ Er zijn geen kokosmatten aanwezig (van de niet toegestane matten zijn deze volgens het Solgu het meest hinderlijk).

De volgende criteria zijn hierbij buiten beschouwing gebleven: bewegwijzering, parkeergelegenheid, hoogteverschillen tussen de parkeerplaats en het trottoir, afdekking van roosters, rubberingmatten, vloerbescherming, stoelen en de leesloep. Wij willen hiermee niet de indruk wekken dat deze criteria niet relevant zijn. Integendeel, BZK heeft deze weloverwogen opgenomen en ze gelden ook voor de gemeente Utrecht.

De gemeenteraad van Utrecht hecht veel belang aan de beschikbaarheid van openbare toiletten.²⁰ Daarom hebben wij in aanvulling op de criteria van BZK ook daarnaar gekeken. Verder hebben we bekeken in hoeverre aanbevelingen uit een eerdere schouw van het Solgu (2017-2018) en actiepunten uit de schouw van de gemeente (2018) bij deze stemlokalen waren uitgevoerd.

Context

De Kieswet bevat een “pas toe of leg uit”-bepaling. In een brief aan de gemeenten heeft het Ministerie van BZK toegelicht dat daarmee het streven tot uitdrukking wordt gebracht, “om te groeien naar 100% toegankelijkheid van de stemlokalen. Indien gemeenten de beoogde 100% niet kunnen halen, dan leggen burgemeester en wethouders aan de gemeenteraad uit waarom dit niet gelukt is en wat de inzet is om die toegankelijkheid te vergroten. Op die manier vindt het gesprek in de gemeenteraad plaats over wat de (on)mogelijkheden zijn om daadwerkelijk alle stemlokalen toegankelijk te maken voor kiezers met een lichamelijke beperking.”²¹

²⁰ Gemeenteraad Utrecht (20 december 2018). *Initiatief voorstel ‘Utrecht op het gemak’*, ingediend door André van Schie (VVD) en Susanne Schilderman (D66), kenmerk 5851547. Een van de doelen die de initiatiefnemers daarmee willen bereiken is ‘Goede afspraken met organisatoren van evenementen over plaatsing (tijdelijke), voor iedereen toegankelijke toiletten’. Het [voorstel](#) is op 9 mei 2019 unaniem door de raad aangenomen.

²¹ Brief van BZK aan de gemeenten over *Vernieuwde checklist toegankelijkheid* d.d. 9 november 2018, kenmerk 2018-0000844550. Deze brief en achtergrondinformatie zijn beschikbaar via <https://vng.nl/onderwerpenindex/bestuur/verkiezingen-referenda/nieuws/toegankelijke-verkiezingen-waar-moeten-gemeenten-op-letten>.

Afbakening onderzoek

Omdat de wetswijziging ten aanzien van 100% toegankelijkheid betrekking heeft op mensen met een lichamelijke beperking, is het onderzoek daarop gericht. Onder het begrip lichamelijke beperking verstaan wij niet alleen een beperking van het bewegingsapparaat (bijvoorbeeld gebruikers van een rollator, rolstoel of scootmobiel) maar bijvoorbeeld ook mensen met een visuele beperking.

Voor de toegankelijkheid van de verkiezingen voor mensen met een verstandelijke of psychische beperking zijn (ook) andere aspecten van belang. Deze zijn niet onderzocht om het onderzoek compact te houden.

Onderzoeksmethode en gebruikte gegevens

De eerste onderzoeksvraag is hoofdzakelijk beantwoord op grond van onze eigen observaties tijdens de verkiezingen op 20 maart 2019. Op deze dag onderzochten wij de toegankelijkheid van een aselechte steekproef van 74 stemlocaties in de gemeente Utrecht. Op deze locaties waren 78 stemlokalen gevestigd (4 locaties hadden 2 stemlokalen). In totaal waren er die dag in de gemeente Utrecht 161 stemlocaties met 172 stemlokalen (er waren 11 locaties met 2 stemlokalen). Onder de 161 stemlocaties waren drie mobiele stemlokalen en een treinwagon als ludieke stemlocatie, waarop de toegankelijkheidseisen niet van toepassing zijn. Deze zijn daarom in het onderzoek buiten beschouwing gelaten. We hebben dus bijna de helft (47%) van de reguliere stemlocaties bezocht. De omvang van deze steekproef is niet groot genoeg om statistisch nauwkeurige uitspraken te doen over alle stemlokalen, maar is groot genoeg om een kwalitatief beeld te geven van de aangetroffen situatie en de verbetermogelijkheden. In hoofdstuk 7 is te zien hoe de stemlokalen verdeeld waren over de wijken (tabel C) en hoe de gemeente zelf de toegankelijkheid voorafgaand aan de verkiezingsdag had beoordeeld (tabel B).

Vermeldenswaard is dat ook het Stadhuis in onze steekproef viel. Kort voor de verkiezingen bleek dat het stemlokaal niet in het gebouw ingericht kon worden. Het stemlokaal is toen ingericht in een portocabine op het Stadhuisplein. Wij hebben dit stemlokaal wel meegeteld omdat het binnen de aselechte steekproef viel en het een regulier stemlokaal was.

Op 20 maart zijn de stemlokalen uit de steekproef door ons bezocht en is beoordeeld in hoeverre deze stemlokalen aan de toegankelijkheidscriteria van BZK voldoen. Daarbij is gebruik gemaakt van een systematische checklist, die grotendeels gebaseerd is op de checklist van PBT Consultants. De voorzitters van de stemlokalen zijn per brief via het team verkiezingen over het onderzoek en onze komst geïnformeerd.

Tijdens de bezoeken aan de stemlokalen hebben wij bij 72 van de 74 stemlocaties korte gesprekjes gevoerd met leden van de stembureaus en 20 korte gesprekjes met kiezers met een zichtbare lichamelijke beperking die wij in de stemlokalen tegenkwamen.

Ter beantwoording van de onderzoeksvragen 2 en 3 is de volgende informatie gebruikt:

- ◆ Documenten uit het raadsinformatiesysteem IBABS zoals raadsbrieven, raadsvragen en moties
- ◆ Informatie die de gemeente over de verkiezingen heeft verstrekt aan de kiezers: stempas met brief, kandidatenlijst met toelichting, informatie via de website van de gemeente en informatie via de websites waarismijnstemlokaal.nl en steffie.nl.
- ◆ Interviews met medewerk(st)ers van het team verkiezingen en het Solgu.
- ◆ Aanvullende informatie van het team verkiezingen, afdeling Burgerzaken (onderdeel van organisatieonderdeel Publiekszaken): uitkomsten gemeenteschouw 2018 en eigendomssituatie van de gebouwen waarin de stemlokalen zijn gevestigd.

Samenstelling steekproef van bezochte stemlocaties

Naast de 157 reguliere locaties met stemlokalen waren er 3 mobiele stemlokalen en een ludiek stemlokaal in een treinwagon. Deze zijn niet in het onderzoek betrokken en niet meegeteld in de tabellen.

In de tabellen staat het aantal locaties. Daarvan bezochten wij er 74 in totaal. Waar wij in deze publicatie spreken van het aantal stemlokalen is dat overal het aantal locaties (gebouwen), behalve in hoofdstuk 5. Onder de 157 stemlocaties in de gemeente waren er namelijk elf met een dubbel stemlokaal (dus twee stemlokalen in een gebouw). Vier daarvan vielen in onze steekproef. Een stemlokaal is dan de ruimte waarin de stemhokjes staan en de leden van het stembureau zitting hebben. In totaal hebben wij dus 78 stemlokalen bezocht. De inrichting van beide lokalen in een gebouw kan verschillend zijn. In hoofdstuk 5 rapporteren wij daarom over de inrichting elk stemlokaal apart (dus 78 in totaal).

Tabel A. Omvang steekproef

	Aantal	%
Alle reguliere stemlokalen (locaties)	157	100%
Stemlokalen in de steekproef (locaties bezocht door de rekenkamer)	74	47%

Tabel B. Samenstelling steekproef naar mate van toegankelijkheid

Toegankelijkheid zoals vermeld op de website van de gemeente:	Alle stemlocaties		Steekproef	
	aantal	%	aantal	%
Best toegankelijk	10	6%	5	7%
Toegankelijk	108	69%	47	64%
Niet toegankelijk	39	25%	22	30%
Totaal	157	100%	74	100,0%

Tabel C. Samenstelling steekproef naar wijk

Wijk	Alle stemlocaties		Steekproef	
	Aantal	%	aantal	%
Binnenstad	14	9%	9	12%
Leidsche Rijn	13	8%	5	7%
Noordoost	19	12%	7	9%
Noordwest	17	11%	11	15%
Oost	18	11%	9	12%
Overvecht	15	10%	6	8%
Vleuten-De Meern	22	14%	8	11%
West	13	8%	7	9%
Zuid	11	7%	3	4%
Zuidwest	15	10%	9	12%
Totaal	157	100%	74	100%

Geraadpleegde personen

Gemeente Utrecht:

- ◆ De heer D. Keetelaar, Beleidsmedewerker Vastgoed / Utrechtse Vastgoed Organisatie
- ◆ Mevrouw J.J.M. Smulders, Juridisch adviseur en adviseur verkiezingen / Publiekszaken, Team Verkiezingen
- ◆ Mevrouw I. van der Waal-Krijbolder, Projectleider VN-verdrag Handicap / Maatschappelijke Ondersteuning
- ◆ Mevrouw K. de Wit, Communicatieadviseur / Raadsorganen en Team Verkiezingen

Overige personen:

- ◆ De heer J. Haug, Beleidsmedewerker Mobiliteit, Toegankelijkheid en Huisvesting, Stedelijk Overleg Lichamelijk Gehandicapten Utrecht (Solgu)
- ◆ De heer W. Jongepier, Beleidsmedewerker Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Geraadpleegde bronnen

- ◆ Gemeente Utrecht (2012), *Agenda 22, plan 2012-2018*
- ◆ Gemeente Utrecht (12 december 2017), Raadsbrief *Verkiezingen gemeenteraad 2018*, kenmerk 4997689
- ◆ Gemeente Utrecht (2018), *Schouw stemlokalen* (intern document)
- ◆ Gemeente Utrecht (13 maart 2018), Raadsbrief *Vervolg 'VN-verdrag handicap' in Utrecht*
- ◆ Gemeenteraad Utrecht (20 december 2018), Initiatiefvoorstel *Utrecht op het gemak* (ingediend door A. van Schie (VVD) en S. Schilderman (D66), kenmerk 5851547)
- ◆ Gemeente Utrecht (25 januari 2019), Raadsbrief *Verkiezingen 2019*, kenmerk 5895647
- ◆ Gemeente Utrecht (27 maart 2019), Beantwoording raadsvragen *Drempelloos stemmen*, kenmerk SV 2019/61
- ◆ GroenLinks, D66 en ChristenUnie (1 juni 2018), *Coalitieakkoord Utrecht ruimte voor iedereen - 2018-2022*
- ◆ Ministerie van BZK (9 november 2018), Brief *Vernieuwde checklist toegankelijkheid*, kenmerk 2018-0000844550
- ◆ Overheid.nl, *Kieswet* (geldend vanaf 22 februari 2019)
- ◆ PBT Consultants (oktober 2018), *Toegankelijkheidscriteria Stembureaus 2018*
- ◆ Solgu (april 2018), *Toegankelijkheid stembureaus Utrecht 21 maart 2018*
- ◆ Verenigde Naties (2006), *Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap* (VN-verdrag handicap)
- ◆ Tweede Kamer (december 2015). *Amendement van de Kamerleden Voortman en Van Dijk op de Kieswet*. TK, vergaderjaar 2015–2016, 33 990, nr. 33

Colofon

Rekenkamer Utrecht: Peter van den Berg (voorzitter), Carolien de Boer en Sjoerd Keulen

Medewerkers onderzoek: Sylvia van Leeuwen en Gerth Molenaar

Medewerkers veldwerk: Mario van den Berg, Marijn Eijkelhof, Petra de Graaff, Sjoerd Keulen, Sylvia van Leeuwen, Gerth Molenaar, Johan Snoei en Joppe van Woudenberg